

Møller og møllere, kulturhistorie

Hans Peter Poulsen
Horsensegnens Slægtsforskere, 26. september 2019

Søren Læssøe Lange: Horsens 1823

De første vindmøller i Danmark

1234 Den første vindmølle nævnes i skriftlige kilder

1513-23 Ældste billede af dansk stubmølle på kalkmaleri i Dronninglund Kirke

september 2019 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 2 / 48

Den ældste bevarede stubmølle

Bechs mølle ved Svaneke på Bornholm. Opført 1629, her fotograferet ca. 1910.

september 2019 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 3 / 48

De ældste møller

- 1234 Den første vindmølle nævnes i skriftlige kilder
- 1513 lader Christian den 2. bygge den ældst kendte danske krudtmølle i Rønnebæksholm ved Næstved.
- 1590-92 bygger Tycho Brahe bygger papirmølle på Hven med Danmarks første overfaldshjul. (4 meter i diameter)
- 1619 lader Christian den 4. den første hollandske mølle opføre på Københavns vold mellem Vesterport og Nørreport.

september 2019 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 4 / 48

København, set fra Valby Bakke 1587

september 2019 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 5 / 48

København, prospekt fra 1748

Stubmølle og hollandsk mølle side om side

september 2019 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 6 / 48

G. A. Cesari: "Christianshavn 1754" med Lille Mølle og Vor Frelsers Kirke
september 2019 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

7 / 48

Møllerprivilegium fra 1683

- Før enevælden
 - Landgildemøller
 - Mange små møller
- Under enevælden
 - Møllerprivilegium, eneret på maling af mel i et område
 - Mølletvang
 - Forbud mod små møller, gårdmøller
 - men forbuddet blev ikke altid overholdt: fx på Læsø
- Møllerprivilegiet ophører endeligt i 1862

september 2019

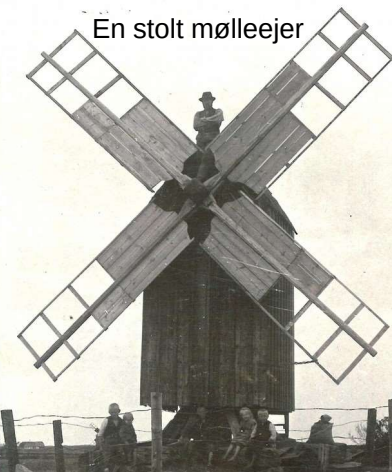
Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

8 / 48

Gårdmølle, stubmølle fra Læsø

En stolt mølleeejer

september 21

0 / 48

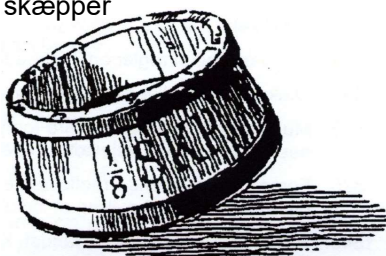
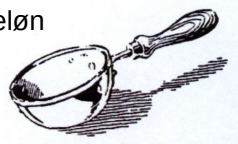
Møllerens maleløn

- En toldekop (en pot) korn af hver skæppe

- 1 pot = 0,97 liter

- En tønde korn = 8 skæpper

- 1 skæppe = 18 pottes
- = 17,39 liter

september 2019

Hans

Møllerens status

- Mølleren havde høj status i landbosamfundet
 - Han var lige så uundværlig som præsten og smeden
- Mølleren var som regel også gårdmand
 - Og kromand
 - Og pengeudlåner
- Mølleren havde ofte officielle stillinger og embeder
 - Typisk herredsskriver
- Møllerens sønner var fritaget for værnepligt indtil 1829

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

12 / 48

Møllerens sociale relationer

- Møllerens omgangskreds
 - Præst og degn
 - Herredsfoged og forvalter
 - Andre møllerslægter
- Møllerens børn blev så vidt muligt gift med andres mølleres børn

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

13 / 48

Var mølleren velhavende?

- Både ja og nej:
 - I 1735 døde møller Mogens Rasmussen i Sandager Mølle ved Odder. Hans bo blev opgjort til 75 Rdl.
 - Da mølleren i Skiægs Mølle ved Odder, Jørgen Nielsen Skiæg, døde i 1739, blev hans bo opgjort til 13.394 Rdl.
- Han var ikke kun fæster på Skiægs Mølle, men ejede flere gårde i landsbyen Kalhave vest for Horsens. Desuden optrådte han som pengeudlåner.

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

14 / 48

Skatteliste 1789, Hads Herred

	Antal	Gennemsnitlig formue, Rdl	Gennemsnitlig årlig indkomst, Rdl	
Møllere	7	1084		91
Stampemøller	1	50		10
Herredsfoged	1	-		150
Sognepræster	9	3712		273
Degne	9	111		103
Selvejergårdmænd	78	315		-
Fæstegårdmænd	211	100		-
Gårdmænd, uspecificeret	251	86		-
Kromænd	2	100		65
Smede	30	11		7

På besøg i en møllegård

Ellested Vandmølle, Frilandsmuseet

Møllerslægter, hvem er en møller?

- En mølle ejer
 - Oprindeligt klostre, kongen eller godsejer
- En møllefæster eller -forpagter
 - Som regel af **møllerslægt**
- En møllersvend
- (En møllerdreng)

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

17 / 48

Kilder til møllerslægterne

- Kirkebøger og folketællinger
- Skifter
- Fæstebreve
 - i godsarkiverne
 - ofte skrevet af i skifterne
 - fra ca. 1810 i skøde- og panteprotokoller
- Københavns Møllerlavs protokoller
 - Ind- og udskrevne svende, 1838-1874
 - Lavsprotokol 1750-1876

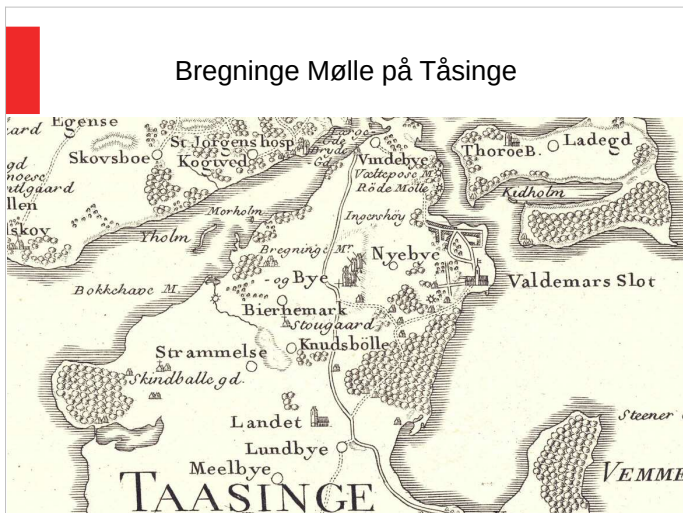
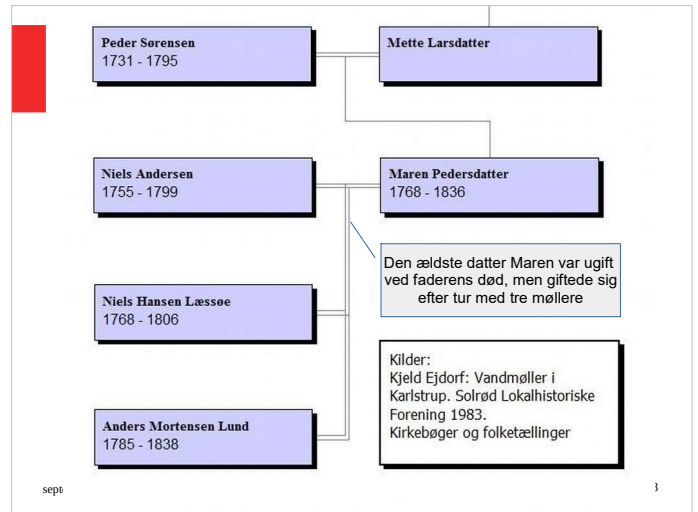
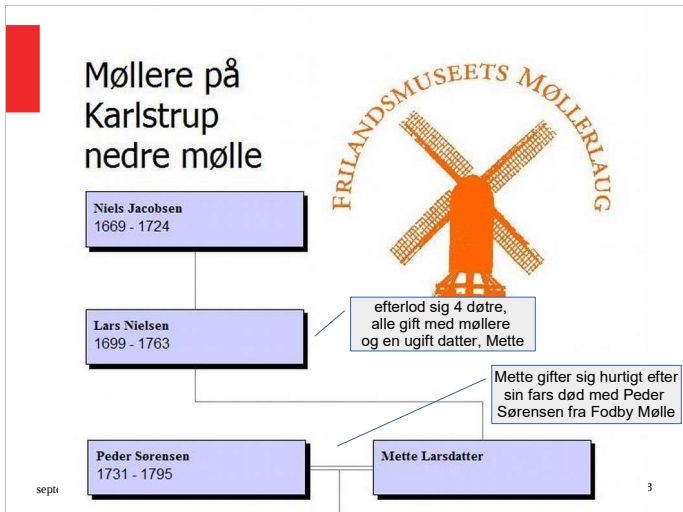
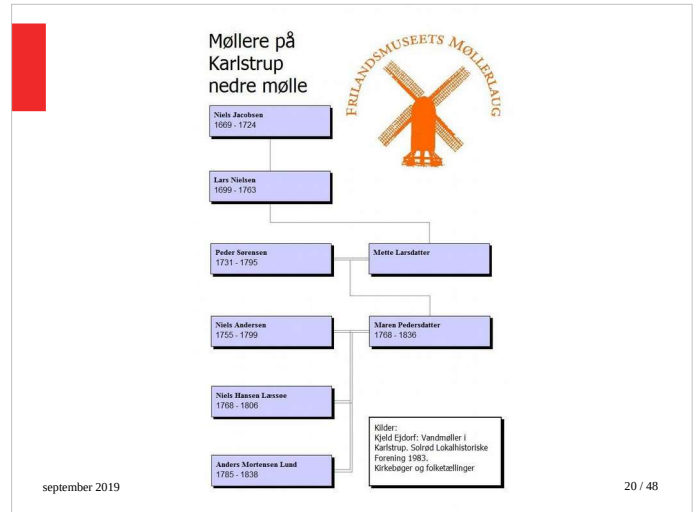
september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

18 / 48

Karlstrup stubmølle

Bregninge Mølle på Taasinge

Fæstebrev på Bregninge Mølle på Tåsinge, 1711

- Jeg Elisabeth Knuht Salig Knud Juels til Taasinge ... stæder og fæster hermed vejrmølle-huset i Bregninge samt vejrmøllen på Bregninge Mark, som Jørgen Jørgensen sidst har beboet og brugt, til Niels Hansen Møller på hans livstid, at nyde, bruge og beholde, forudsat:
 - at han til rette tid betaler den årlige afgift: Tyve Rigsdaler,
 - holder møllen og huset forsvarligt ved lige,
 - og omgås mine bønder ... så de ej kan have årsag til at klage over
 - ulovlig toldning
 - udygtig maling eller ophold
 - og i øvrigt retter sig efter de kongelig love og forordninger.

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

25 / 48

Kilder til møllebygningernes historie

- Hvordan finder jeg oplysninger om en bestemt mølle?
 - Litteratur
 - Hjemmesider
 - Trykte kilder
 - Utrykte kilder

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

26 / 48

Litteratur

- Henrik Pedersen: De Danske Landbrug, 1928, genoptrykt 1975
 - på grundlag af Matriklen 1688
- Meyn og Loft: Danske Møller, 697 sider, 1934
- Christensen: De fynske kornmøller og deres møllere ca. 1660-1800, 237 sider, 1985
- Sørensen: Rundt til danske vandmøller, 142 sider, 1991
- Møllepuljen: Møllebygninger i Danmark, 820 sider, 1993
- Lebech-Sørensen: Vindmøller og Vandmøller i Danmark, 4 bind, 2001-2009

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

27 / 48

Trykte kilder

- Kronens Skøder paa afhændet jordegods i Danmark fra reformationen til nutiden, fra 1535 til 1765, 5 bind.
 - <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/index-creator/28/17098347/17287763>
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold Fra 1551 til 1660, 39 bind, udkommet mellem 1885 og 2005.
 - <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/index-creator/28/17098347/17287765>
- Begge også delvis i Danske Slægtsforskeres bibliotek
 - <http://bibliotek.dis-danmark.dk/>

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

28 / 48

Hjemmesider

- Møller på Bornholm
 - www.bornholmsmuseum.dk/oplevel/digitale-guider/moellern-e-paa-bornholm.aspx
- Møller på Lolland-Falster
 - www.moellerpaalf.dk
- Registrant over møller i Næstved kommune
 - www.svendcdahl.dk/lokalhistorie.html#vandmoeller
- Dansk Mølleddag
 - www.danskmolledag.dk

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

29 / 48

Utrykte kilder

- Almindelig ejendomshistorie
- Ældre matrikler
- Andre kilder

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

30 / 48

Almindelig ejendoms historie

- Tingbøger
- Realregistre, skøde- og pantebøger
- Brandforsikringsarkivalier
- Matriklen 1844
- Matrikelkort
- Topografiske kort

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

31 / 48

Ældre matrikler

- Kommisionsmatriklen 1662
- Amtsstuematriklen 1664
- Landmålingsmatriklen 1682/88
 - Markbøger, modelbøger
- Mølleskyldsansættelsen (møllebogen) 1689
- Hartkonsspecifikationer 1788-89

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

32 / 48

Andre kilder

- Rentekammerets ekspeditioner 1660-1848
- Diverse møllesager i Rentekammeret 1660-1848
- Generaltoldkammer og Kommercekollegiets resolutioner
- Bygningsskatten 1802

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

33 / 48

Glimt fra nogle møllers historie

- Fuglevad Vindmølle
 - Opført 1832
 - Eksisterer stadig
- Oust Vandmølle
 - Første gang nævnt 1489
 - Blev nedlagt i begyndelsen af 1900-tallet

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

34 / 48

Fuglevad Vindmølle

Fuglevad Vindmølle

- Realregister
- Skøde- og panteprotokol
- Justitsdokumenter: Synsforretning

september 2019

Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk

36 / 48

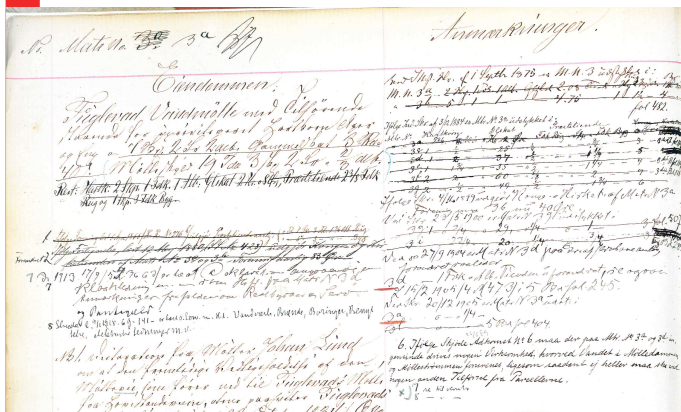
Fuglevad Vindmølle

- Møller Johan Christian Lund fra Høve Mølle købte i 1802 Fuglevad Vandmølle.
- 1812 fik han tilladelse til at opføre en valkemølle ved vandmøllen, men udnyttede ikke tilladelsen på grund af vandmangel.
- 1814 fik han tilladelse til at opføre en hollandsk vejrmølle til grynmalning, heller ikke denne tilladelse udnytter han.

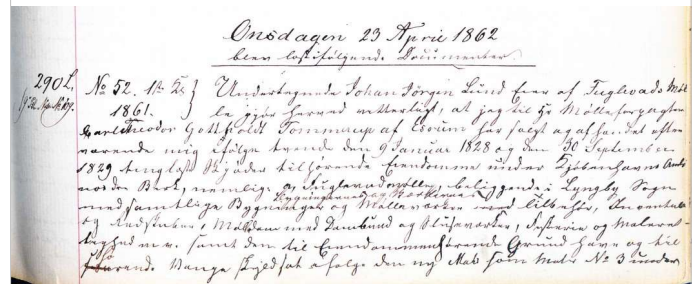
Fuglevad Vindmølle

- 1818 døde Johan Christian Lund, enken driver møllen videre med hjælp fra sønnen Johan Jørgen Lund og svogeren, møllebygger Johan Lund.
- Sønnen Johan Jørgen Lund overtager møllen i 1829.
- 1832 bygger han vejrmøllen og en hestemølle

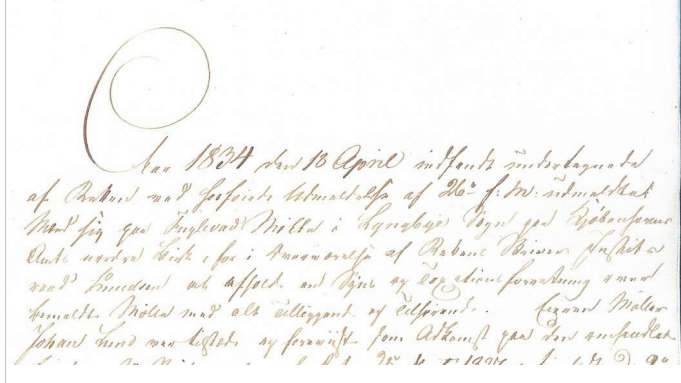
Fuglevad Vindmølle, realregister

Skøde- og panteprotokol

Justitsdokumenter: synsforretning

Oust Vandmølle, Borup sogn, Støvring Herred, Randers amt

Oust Vandmølle ca. 1913

Oust Vandmølle

1800-tallet

1900-tallet

september 2019 Hans Peter Poulsen

Oust Vandmølle

- Nævnt første gang i et tingsvidne fra 1489
- Oprindeligt klostermølle, senere krongods
- 1630 fæstet af tolder Mogens Nielsen i Randers
- 1662 solgt til selveje
 - Kan findes i Kronens Skøder
- Matriklen 1688
 - Markbogen for Borup sogn
 - Modelbogen for Borup sogn

september 2019 Hans Peter Poulsen, hpp@hpp.dk 44 / 48

Kronens Skøder

1662. 129

af 1 Vænge, med tilh. Skov, Ottense H., Paarup S. i Taarup By 1 G. (Htk. 164 Tdr. 5 Skpr. 1 1/2 Fdk. 1 1/2 S. à 50 Rdl. Td.) — for: 8245 Rdl. 5 Sk., heri fradrages Panthaverens Tilgodehavende. 3321 1/2 Rdl. 1/3 Sk., Resten afkortes i Axel Sehesteds Fodrind for Forstrækning og udlagt Gods i Skaane, og skal det staa ham og efterfølgende Ejere af Godset frit for at bygge en Sædegaard, hvor det er dem belest, med samme Rettigheder som andre Sædegaarde. Skb. K. 469. Bil. 13. Febr. Carl Roessenmeyer, Borger og Handelsmand i København, faar: i Støfning H. Øfverst Mølle, som tillige svarer af 1 Stk. Eng og af endnu 1 Stk. Eng ved Møllen, samt af 1 Stk. Jord ved Øfverst Mølletoft og 1 Stk. Hedejord af Hornbech Fælled (Htk. 9 Tdr. 4 Skpr. à 50 Rdl. Td.) med adelig Frihed. — for: 475 Rdl. Forkøbsret forbeholdt. Skb. K. 476. Bil.

september 2019

Oust Mølle i matriklen 1688

HENRIK PEDERSEN

DE DANSKE LANDBRUG

FREMSTILLET PAA GRUNDLAG AF FORARBEJDERNE TIL CHRISTIAN V. S Matrikel 1688

UDGIVET EFTER HANS DØD PAA BEKOSTNING AF CARLSBERGFONDET

Er maalt fra Norden. Middell Byg-Jord af rød Ler og grudet Muld. Saaes 3 Aar, eet Byg og 2 Aar Havre, hviler 3 Aar.

Br. 188, Br. 190, Le. 480 = 90 720
 Br. 110, Br. 106, Le. 265 = 28 620
 Br. 202, Br. 196, Le. 290 = 57 710
 Br. 235, Br. 230, Le. 240 = 55 800
 232 850

For-skrevne Jord ligger østen for Møllen, og ligger til Borup Sogn. Engbund. Til Møllen kan avles aarlig godt Hø 3 Læs. Brug og Hvile 232 850 = 16-5-0-0-3- Forremmedte Oust Mølle er en Overfalds-Mølle, som haver sit Fald udaf Jorden vesten for Møllen. Haver heller intet Vand uden naar det regner. Naar det fryser kan han intet male. Haver og tvende visse Byer at male for, nemlig Helsted og Hornbeek. Naar han haver fuld Vand kan han male 7 Tdr. om Dagen, hellers naar det er Tørke kan han ikkun male 2 Tønder. Møllen drives af tvende Hjul, det første er 3 1/2 Sællands Alen højt, det andet er 3 Alen 3 Quarter. Begge Stenene

september 2019

Oust Mølle i matriklen 1688

235

Tabel 1 (fortsat). Ejendomme, Hartkorn og dyrket Areal i 1682. a. Efter Bosættelser. 35. Dronningborg Amt.

Bosættelsens Navn	Gaarde		Huse med Jord			Anden skyldsats Jord	I alt	
	Antal	Htk. Tdr.	Antal	Htk. Tdr.	Antal		Htk. Tdr.	Dyrket Areal Tdr. Ld.
Støvring Herred (fortsat)								
Gimming	10	66,69	1	0,11	*	1,30	68,10	420,2
Tjæreby	9	99,34	*	*	*	0,36	99,70	392,2
Gimming Sogn ..	19	166,03	1	0,11	*	1,66	167,80	812,4
Lem By og Sogn.	16	111,84	1	0,06	1	*	111,90	499,2
Raasted	11	83,24	2	0,12	2	1,64	85,30	473,9
Svejstrup	4	39,69	*	*	*	0,01	39,69	322,5
Blegvad	1	11,03	*	*	*	*	11,03	66,9
Hellegaard	1	5,23	*	*	*	*	5,23	39,6
Raasted Sogn ...	17	139,49	2	0,12	2	1,65	141,26	802,3
Bjærgby	11	98,73	2	0,99	*	2,44	101,26	542,9
Helsø	9	74,40	*	*	*	*	71,40	396,8
Ovstmølle	1	4,29	*	*	*	*	4,29	16,8
Røndeup	9	70,17	*	*	*	0,10	70,27	409,1
Borup	4	56,92	*	*	*	0,01	57,43	324,7
Borup Mølle	1	1,13	*	*	*	*	1,13	7,5
Borup Sogn	35	302,84	2	0,08	*	3,15	306,08	1 697,8
Dronningborg Lads.	1	95,60	*	*	*	*	95,60	307,1

september 2019 47 / 48

